

Ebu Eyyüb Ensari Vakfı'nın 1706-1825 Yılları Arası Vakıf Muhasebesi

Osman Taşkın*

Giriş

Eyüp Sultan XV. yüzyıldan bu yana İstanbul'un en çok ziyaret edilen mekanlarından birisidir. Sultan ismi manevi aydınlatıcı manasıyla halkın teveccühüne ve kutsallığının bir sonucu olarak düşünülmelidir¹. Külliye gerek resmi gerekse gayri resmî törenlere ev sahipliği yapmıştır. Kılıç kuşanma törenleri dışında cülus tebriki için gönderilen Kâbe ve Medine kisvelerinin İstanbul'a ulaşmasından sonra yapılan törenler de bu mekânda yapılmıştır². Eyüp Sultan Külliyesi bilindiği üzere Muaviye döneminde İstanbul kuşatmasında şehit olan Ebu Eyyüb el-Ensârî Hâlid bin Zeyd'in kabrinin fetih esnasında Ak Şemseddin tarafından manevi keşif yoluyla bulunmasından sonra yaptırılmıştır³. Bu çalışma külliyenin yaşatılması için kurulan vakıf muhasebe kayıtlarına dayanmaktadır. Bu vakfa ait muhasebe kayıtlarını esas alan daha önce Barkan'ın yayınladığı Ayasofya Cami ve Eyüp Türbesi'nin 1489-1491 yıllarına ait muhasebe bilançosu⁴

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli Darıca Ülkün Yalçın Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni, osmsk@gmail.com ORCID: 0000-0002-6193-7169

1 Mehmet Emin, "Eyüp Sultan İsmi Üzerine", Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II, Tebliğler 8-10 Mayıs 1998, Eyüp Belediyesi, 1998, s. 163.

2 Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993, yay. haz. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 51. (törenin kısa ayrıntısı için ilgili makaleye müracaat edilebilir); Ayrıca kılıç kuşanma töreni (taklid-i seyf) devletin ve buyurma yetkisini elinde bulunduran padişahın güç ve kudretini ve hükümlerini topluma kabul ettirerek, yönetenle yönetilen arasında kurulan saygın bir bağ veya kutsal bir anlaşma olarak tarif edilmektedir. Bu tarif için bkz. T. Neşat Eralp, "Eyüpsultan ve Osmanlı Hükümdarlarının Kılıç Kuşanma Törenleri Taklid-i Seyf", Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler: I-VIII, Seçme Metinler, İstanbul Mayıs 2005, s. 84.

3 Aptullah Kuran, "Eyüp Külliyesi", Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993, Yay. haz. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 129. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I. cilt, (İstanbul 1896/1314), 400-1'den naklen)

4 Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Cami'i ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 23. 1962-1963, s. 373-379. Sayfalarında "Muhasebe-i Evkâf-ı Türbe-i Hazret-i Ebû Eyyub-ı Ensârî Aleyhi'r-Rahmetü'l-Bâni" başlığı altında gelir ve giderler verilmiştir.

ve Sait Öztürk'ün 1575 yılına ait muhasebe bütçesi⁵ ile Stefanos Yerasimos'un XVI. Yüzyıl sonlarına ait yedi yıllık özet değerlendirmeleri⁶ dışında bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmanın hedefi özellikle XVIII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaklaşık yüz yirmi yıllık bir süreçte yaşanan değişimi muhasebe verileri perspektifinden ortaya koymaktır. Vakıf maliyesinin XVIII. yüzyıl başında, ortalarında, sonunda ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde ve ağır ekonomik şartlarda mali durumu ortaya konulacaktır. Elde edilen verilerden bir yandan vakıf bütçesindeki değişiklikler izlenirken bir yandan da vakıf yönetim mekanizmasındaki değişim izlenebilecektir. Çalışmamızın esas verileri Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Evkaf Haremeyn muhasebeciliğine ait BOA_EV_HMH_d⁷, 01470⁸ (1706/1118); 02113⁹ (1716/1128); 03506¹⁰(1733/1145); 05579¹¹ (1767/1180); 05738¹² (1770/1183); 06752¹³ (/1789/1203); 07493¹⁴

- 5 Sait Öztürk, “Eyüp, Camii, Türbesi ve İmareti Vakfının 1575 Yılı Bütçesi”, Eyüp Sultan Sempozyumu V., Eyüp Belediyesi Mayıs 2002, s. 50-57.
- 6 Stefanos Yerasimo, “16. Yüzyılda Eyüp Vakfı Muhasebelerinde Eyüp Kasabası”, Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II, Tebliğler 8-10 Mayıs 1998, İstanbul Kasım 1998, s. 140-149.
- 7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-ı Haremeyn-i Muhteremeyn Hazinesi Defterleri.
- 8 Defterin ilk sayfasında “müsvedde-i hazret-i Ebî Eyyüb Ensârî aleyhi'r-rahmeti'l-bârî vacib-i sene 1118” yazılıdır. Miladi olarak Nisan 1706- Nisan 1707'ye denk gelir.
- 9 Defterin ilk sayfasında “Hazret-i Ebî Eyyübi'l-ensârî müsvedde-i muhasebe-i hazret-i ebî eyyüb ensârî aleyhi'l-bârî an evvel-i mart vâcib-i sene 1128” yazılı olup bütçe başlığında tarih kaydından mart başından şubat sonuna kadar olduğu anlaşılmaktadır “an evvel-i mart sene 1128 ilâ ğaye-i şubat sene-i mezbur”.
- 10 Muhasebe defterinin başlığında “Defter-i suret-i muhasebe-i hazret-i ebî eyyüb ensârî aleyhi'r-rahmeti'l-bârî an evvel-i mart ile ğaye-i şubat vacib-i fi 5 N. 1145” yazılıdır. Son tarih muhasebe defterinin tutulduğu tarihtir defter 1144 yılı gelirlerini ihtiva etmektedir. Ancak defterin bilgi sayfasında muhasebe defterinin tarihlendirmesinde hata yapılmış muhasebe defterinin başlangıcını 25.N. 1145 bitişini ise 6 L.1145 şeklinde yazılmıştır ki 11 günlük bir muhasebe dönemini ifade eder. Bu hem muhasebe defterinin içeriği hem de genel anlamda vakıf muhasebelerinde mümkün olmayacak bir dönemi ifade eder. Bu tür gözden kaçırılmış tarihlendirme hataları genç araştırmacıları dikkatsiz araştır
- 11 Muhasebe defteri 8 ay 10 günlük bir muhasebe dönemini kapsamaktadır. “an evvel-i mart sene 1180 ilâ ğaye-i C. Sene 1181” şeklinde tarih düşülmüştür. Bu da 11 L. 1180/12.03.1767-29.C.1181/22.11.1767 tarihlerine denk gelmektedir.
- 12 Muhasebe başında “an evvel-i mart sene 1183 ilâ ğaye-i sene-i minhu” yazmaktadır.
- 13 1203 senesi mart başından şubat sonuna kadar.
- 14 1213 senesi mart başından şubat sonuna kadar.

Vakıf Muhasebesi

(1799/1213); 08098¹⁵ (1809/1224); 08697¹⁶ (1821/1236); 08876¹⁷ (1825/1240) numaralı defterlerinden alınmıştır¹⁸. Bunların dokuz tanesi bir yıllık tam bir muhasebe dönemini, birisi de sekiz ay on günlük bir dönemi kapsamaktadır. Ayrıca vakıflar genel müdürlüğü arşivinde bulunan 18 numaralı kasada bulunan ve Fatih'in hazırlattığı vakfiye¹⁹, yine aynı arşivde III. Selim'in caminin yeniden yapılması sürecinde hazırlanmış olduğu *Sultan Selim-i Sâlis İbn-i Sultan Mustafa-i Sâlis* başlığıyla 29 nolu kasada 1412 defter numaralı vakfiyeden de yararlanılmıştır²⁰.

Fatih'in fetihden sonra ilk işinin İstanbul'un imarı olduğu ve bunun başında Eyüp Sultan için bir türbe, cami ve eklentileriyle bir külliye yerleştirmek olduğu bilinmektedir²¹. Külliye'nin mimari kuruluş düzeni Bursa'da erken dönem yapılan selatin külliyelerine benzetilmektedir. Mesela Eyüp'te türbeye Murad Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid ya da Emir Sultan külliyelerine benzer bir şekilde caminin önünde yer verilmiştir²². Zamanla külliye mezarlıklarla çevrelenmiş medrese, türbe, aşhane, imaret, sebil, çifte hamam ve camiden meydana gelmiştir²³. Aynı avluyu paylaşan külliye birimlerinin oluşturduğu organik bütünlük daha

15 Muhasebe defteri 1224 mart başından şubat sonuna kadar olmasına rağmen bilgilendirme sayfasındaki tarihlendirme sehven 26 M. 1224- 6. S. 1225 şeklinde iki yıllık bir dönemi kapsamış gibi gösterilmiştir ki belge içeriği ile çelişmektedir.

16 1236 senesi mart başından şubat sonuna kadar.

17 1240 senesi mart başından şubat sonuna kadar.

18 Araştırmanın başında daha fazla muhasebe defterleri kullanılması planlanmıştı. Ancak defterlerin içeriklerinin aynı yıla veya çok yakın yıllara ait olması nedeniyle seçilmiş on tanesi kullanılmıştır.

19 Sadi Bayram, "Eyüp Sultan Mehmed'in Eyüp Sultan Külliesi Vakfiyesi", Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler: I-VIII, Seçme Metinler, İstanbul Mayıs 2005, s. 24-33.(Bundan sonra "Vakfiye Fatih" olarak anılacaktır)

20 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, (VGMA) Defter no 1412, s. 11'de "... ol fâtiḥ-i ümmü'l-bilâd cedd-i âli nejâtlarının ihyâ-yı eser-i hayırlarını" şeklinde Fatih Sultan Mehmed Han'ın yaptırmış olduğu bu eserin zamanla yıkılmak üzere olduğu ve artık yeniden yapılma zamanı geldiği açıkça ifade edilmiştir. (Bu kaynak bundan sonra "Vakfiye III. Selim" olarak anılacaktır).

21 Sadi Bayram, "Fatih Sultan Mehmed'in Eyüp Sultan Külliesi Vakfiyesi", Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler: I-VIII Seçme Metinler, İstanbul 2005, s. 25. (Bundan sonra "Vakfiye Fatih" olarak anılacaktır.)

22 Kuran, a.g.m., s. 130.

23 Semavi Eyice, Eyüp Sultan Külliyesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt. 12, İstanbul 1995, s. 9.; Gönül Cantay, "Eyüp Sultan Külliyesi", Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler I-VIII Seçme Metinler, İstanbul 2005, s. 122; Sevil Derin, "Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi", Sanat Tarihi Dergisi, cilt. XXV, Sayı 2, İzmir 2016, s. 178; Betül Bakır, "Eyüpsultan Camii'nde Yapısal Konum ve Mimari Gelişim", Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu IV, Tebliğler 5-7 Mayıs 2000, s. 195.

sonraki İstanbul'da kurulacak külliyele de örnek olmuştur²⁴. Külliye merkezinde yer alan cami ilk olarak 1458 yılında yapılmış ve ardından birçok onarımlar geçirmiştir²⁵. Nihayet 1798 yılında, III. Selim vakfın gelirlerinin yeterli olmaması ve onarılmasından ziyade yıkılıp yeniden yapılması zaruretinden hareketle yeni bir vakıf kurarak²⁶, yeniden inşa edilmeye başlanmış ve 1800 yılında ibadete açılmıştır²⁷. Cami fiziki olarak enine dikdörtgen planlı ve merkezi kubbelidir²⁸. Güney ve batıdan iki ayrı kapıyla şadırvanlı dış avlusuna girilirken güney kapısının hemen yanında hünkâr mahfiline çıkan rampa ve muvakkithane bulunur. Önemli şahsiyetlerin kabirlerinin bulunduğu hazire ise avlunun kuzeyinde yer alır. Cami iç avlusunun üç tarafı revaklı son cemaat yeri dördüncü cephesi türbe ile kapanmıştır²⁹. Sekizgen planlı türbe çeşitli değişikliklere uğramıştır. 1613 yılında I. Ahmet hacet penceresi açtırmış, 1724 yılında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa yeniden tamir ettirerek gümüş parmaklık taktırmıştır. Sonradan yapılan dökme tunçtan yapılan hacet pencereleriyle üç şebekeli sebil günümüze kadar gelmiştir. Sağındaki sebil ve türbenin iç ve dış duvarları XV. ve XVIII. yüzyıldan kalma çinilerle kaplıdır³⁰. Külliye son yıllarda da önemli bir restorasyon yapılmıştır.

A. Gelirler

Vakfiyede külliye elemanı olarak cami, medrese ve imareten bahsedilmiştir. Bunların sonsuza kadar idamesi için de çok çeşitli gelir getirici akarlar vakfedilmiştir. Bu gelirler külliye uzun yıllar giderlerine kâfi gelmiş ise de 1800'lü yıllarda artık

24 Cantay, a.g.m, s. 124-125; Ayrıca 1755'te yapılan Nuruosmaniye Külliyesinde de medrese, imaret, kütüphane ve diğer birimler cami ile aynı avluyu paylaşmaktadır. Bkz. Osman Taşkın, Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyoekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2017, s. 38-136.

25 Derin, a.g.m.'de 1456 yılında yapıldığını ifade etse de Tahsin Öz mevcut kaynaklara nazaran 1458 yılında yapıldığını söylemektedir. Bkz. Tahsin Öz, İstanbul Camileri I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 53. "çün sekizyüz altmış üç salinde bu, Camii Sultan Mehmed yaptı nev" şeklinde tarih düşülmüştür kitabesinde) Ayrıca Ayvansarayî Hadikatü'l-Cevâmi'de ve Ressam Hüsnî Bedayî-i Asâr adlı eserinde aynı beyti nakletmektedirler. Dolayısıyla ilk yapılış tarihi 1458 olarak kabul etmek gerekir. Bkz. Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâfi' Efendi/Süleyman Besim Efendi, Hadikatü'l-Cevâmi İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mârî Yapılar, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret, 2001, s. 333-34; Ressam Hüsnî, Bedayî-i Asâr, Matbâ-yı Bahriye 1335, s. 30.; Eyice de 1458 yapılmış olduğu kanaatindedir. Eyice, agm., s. 10.

26 Vakfiye yukarda adı geçen 1412 (Kasa 29) numaralı defterdir. Vakfiye III. Selim, s. 11-13.

27 Vakfiye III. Selim, s. 11; Ayvansarayî, *age.*, s. 338; Ressam Hüsnî, *age.*, s. 31; Derin, agm., s. 177.

28 Eyice, agm., 9-12

29 Bakır, agm, s. 196.

30 Bakır, agm., s. 196-197.

Vakıf Muhasebesi

yetersiz kalmıştır³¹. Vakfiyede Rumeli'de; Eyüp kazasında, birçok dükkân, evler, bostanlar, ekmekçi fırını, eski hamam (hamam-ı atik), atik çifte hamam (kadın-erkek) ve daha birçok dükkân ile Fatih'te bostan vakfedilmiştir. Ayrıca yine Eyüp kasabasının arazisinin tamamı yani; İstanbul kale kapılarından Eğri kapıdan başlayıp halîç boyunca uzanan hattan tüm meralar dahil edilerek batıya doğru geniş bir yay çizerek tekrar eğri kapıda birleşen geniş arazinin tamamı vakfa tahsis edilmiştir³². Edirne kazasında; İshak Fakih karyesi, Nasırlı köyü, Ergene kazasında Tilmiş arazisi, Bakladı karyesi, Pavli köprüsü yanında Yeniköy, Kızılğaç karyesi. Vize kazasında; Tatarlı karyesi. Keşan kazasında; Hacı İlyas karyesi, Seydiköy, Dedeköy, Asiköy. Havass-ı Mahmud Paşa kazasında; Halil Fakih mezarı. Filibe kazasında; Müderrisli köyü (vâkîfin evladlarına tahsis ettiği belli hisse hariç), Hızırşeyhli mevkiî, Mentşeli karyesi. Silistre kazasında; Karinabat kazası Şeyhler köyü, Basılıkova köyü. Anadolu Vilayetinde; Mihaliç kazasında, Çatallar karyesi, Kocaş, Eksehor, Ahatca, Arasiti, Esengazi karyeleri, Namazlık, Kirmasti, Küçük ve Büyük Kadı köyleri, Gediz'e bağlı Kızılca, Bayındır, Halıcı ve Dere köyünün tamamı. Bursa kazasında; Mashara köyü. İznik kazasında; Pazarköy. Ulubat kazasına; Balcı köyü, İnnos köyü. Kirmasti Kazasında; Ahituzcu karyesi, Uzgur karyesi, Müminli köyü. Gebze kazasında; Hereke köyünün tamamı³³. Ancak XIX. yüzyıl başında caminin yeniden yapılması zarureti ortaya çıkınca III. Selim yeni bir vakıf kurarak yeni akarlar tahsis etmiş ve yeni personel görevlendirmiştir. Vakfın yönetimi ise annesi Mihrişah Valide Sultanının kurmuş olduğu vakıf yöneticilerine verilmiştir³⁴. Şimdi bu kaynaklardan elde edilen ve kayıtlara geçen gelirleri incelemeye başlayalım. Konuyu işlerken biz bu gelirleri dört ana başlıkta ele alacağız. Birincisi mukataa gelirleri, ikincisi *an-mal-ı mahsulât-ı irâd-ı muayyen ya da müşâherât* denilen kira gelirleri, üçüncüsü vakıf mallarının el değiştirmesinde veya yeniden kiraya verilmesinde alınan *an mahsulât-ı muaccelât ve mahlûlât* gelirleri, dördüncüsü düzenli olmayan ölen

31 Vakfiye III. Selim, s. 11' inceleme yaptığımız muhasebe kayıtları Fatih'in hazırlattığı vakfiyeye göre olduğundan esas olarak o vakfiye alınacaktır. Konunun çerçevesini aşacağından III. Selimin tahsis ettiği yeni gelirlerin ayrıntıları verilemeyecektir.

32 Bayram, Vakfiye Fatih, s. 26-27.

33 Bayram, Vakfiye Fatih, s. 26-27.

34 Vakfiye III. Selim, s. 11-13, 80 "ba'dehüm devletü 'ismetlü vâlide sultân aliyetü'ş-şân efendimiz hazretlerinin vakf-ı şerifleri mütevellileri vakf-ı hümâyûnlarına ma'an mütevellî olalar ve zât-ı pâk-i hümâyûnlarına vâlide-i muhteremeleri nevehile cism-i vâhid ve her halde müttehîd iseler vakf-ı şerifleri dahî olvecihle vakf-ı vâhid hükmünde olub vâlide sultan efendimiz hazretlerinin vakf-ı şerifleri kâimmakâmı ve kâtib ve rûznâmçe ve câbîsi kezâlik vakf-ı hümâyûnlarına dahî kâimmakâm ve kâtib ve rûznâmçe ve câbî olub ve vakfeyn-i şerifeyn bir birine merbût ve müttehîd ve ihdehümâ âhir ile hakikaten vâhid ola".

insanların muhalefatından beytülmal hesabından aktarılan *an-mahsulât-ı beytülmâl-ı âmme ve vakfiye-i hazret-i muşârun ileyh* adı verilen ekstra gelirlerdir³⁵.

On yıllık muhasebe bilançolarına genel olarak bakıldığında vakıf gelirlerinin çoğunu %61'ni mukataa gelirleri oluşturmaktadır. Aşağıda ayrıntılarını ele alacağımız bu gelirler 1706 yılında 744.400 akçe, 1716 yılında 862.600, 1733 yılında 813.000 akçedir. 1767 yılında 10 aylık miktarı 617.280 akçe olurken 1770 yılında tekrar 1706 yılındakine yakın 746.880 akçe olmuştur. 1789 yılından sonra ise Haremeyn hazinesinden vakfın kayıtlı mukataa gelirinden olmak üzere sabitleşen bir miktar olarak 766.860 akçe aktarılmıştır. 1706 yılında bu tür gelir yıllık gelirin %70'ini oluştururken 1825 yılında azalarak sadece %47'ni oluşturduğu görülmektedir. Aylık kira gelirlerinin on yıllık muhasebe dönemi içerisindeki ortalama gelir payının ise %23,45 olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1706 yılında 294.000 akçe, 1716 yılında 286.600 akçe 1733 yılında 314.490 akçe olmuştur. 1767 yılında kira gelirlerinde bir miktar daha artış gözlenmiş o yıl ki gelirlerin %36'sını bu gelirler oluşturmuştur. On yıllık muhasebe dönemi içerisinde en yüksek seviyesine 360.075 akçeye ulaşmıştır. 1770 yılında tekrar 1733 yılı seviyelerine gerilerken 1789 yılından sonra daha da düşmüş 1716 yılındaki seviyelerine inmiştir. 1809 yılında az bir artış göstererek 280.560 akçeye ulaşmış ve 1825 yılına kadar aynı seviyede kalarak hazineden bu sabit kira geliri aktarılmıştır. Yani kira gelirleri de mukataa gelirleri gibi vakıf adına kayıtlı yerlerin kiralaları Haremeyn hazinesinden aktarılmıştır. Yüksek enflasyona bağlı piyasanın gıda fiyatlarındaki yükselişine karşın kira gelirlerinin sabit kalması vakfın XVIII. yüzyıl son çeyreği ile XIX. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki mali sıkıntılardan birisi olmuştur³⁶.

Vakıf varlığını kiraya verme usullerinden yaygın olarak kullanılan icâreteyn usulü çift kiralı bir sistem demektir. Malın gerçek değerine yakın biri para muaccele adıyla peşin alınıp sembolik bir miktar da aylık kira olarak belirlenerek üçüncü şahıslara kiralama yöntemidir. Vakfın bu tür kira gelirleri düzenli değildir. Vakıf malının mahlûl yani boşa çıkması ve kiraya verilmesi periyodik olarak yapılan bir şey değildir. O yüzden ne zaman bu tür gelirlerin olup olmayacağını hayatın doğal

35 Vakıf gelirleri Tablo 2'de görüleceği üzere 1767 yılına kadar ayrı ayrı yazılırken bu tarihten sonra birlikte topluca kaydedilmiştir. Bu durumun sebebi vakıf gelirlerinin bir merkezde toplanmaya başlanmasından kaynaklanmış vakıfların yönetiminde merkezileşme başlamıştır. Vakıf gelirleri Haremeyn hazinesi kayıtlarına vakıf adına kaydedilerek merkezi bir hazineye aktarılmakta ve buradan her yıl vakfa aktarılmaktaydı. Vakıf gelir ve giderlerinde meydana çıkan bütçe açığı Haremeyn hazinesinden talep ediliyordu. Örneğin 1204/1789 yılı için mütevellî efendi 6.715 kuruş, 1224/1809 yılı için 8020 kuruş 5 akçe talep etmiştir. Bkz. BOA_EV_HMH_d_06752; EV_HMH_d_08098.

36 Tablo 1.

akışı belirlemektedir. Diğer yandan piyasanın durumuna göre rayiç bedelin güncel olması bu tür gelir reel olarak kayda değer bir gelir de olabilmektedir. Tablo 1 de bunu net olarak görmek mümkündür. 1706 yılında 21.880 akçe olan bu tür gelirlerin 1716 yılında 133.575 akçeye yükselerek o yılın toplam gelir içerisindeki payı %10'a çıkmıştır. Bu oran 1733'te 157.840 akçe ile %12 olurken 1767 yılında yalnızca 18.120 akçe olarak gerçekleşmiştir ki bu miktar yıllık gelirin sadece %2'si anlamına gelmektedir. 1770 yılında bu tür bir gelir kaydına rastlanmamıştır. 1789 yılında ise 113.160 akçe ile 1716 yılında olduğu gibi gelirin %10'luk bir dilimini oluşturmuştur. 1799 yılında 26.460 akçeye düşerken on yıl sonraki bir muhasebe döneminde 1809 yılında 272.801 akçeye ulaşarak o yılki gelirin %21'ini oluşturmuştur. 1821 yılında 299.860 akçe ile gelir içindeki payı %22 olurken 1825 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış 568.500 akçeye ulaşarak o yılki vakıf gelirin %35 gibi önemli bir miktarını oluşturmuştur. Başta ifade ettiğimizi gibi sabit olmayan, duruma göre gerçekleşen bu tür gelirin dalgalı bir seyir izlediği açıkça görülmektedir. 1706 yılında yıllık gelir içerisindeki payı %2 iken 1825 yılında bu pay %35'e kadar yükselmiştir. Bunda vakıf yönetim sisteminin yeniden yapılanması sürecinin ve vakıf muamelelerinden alınan harçlarda yapılan yeni düzenlemelerin etkisinin olabileceğini söylemek mümkündür. Vakıf muamelelerinden alınan harçların artışıyla izah etmek mümkündür. Örneğin Nuruosmaniye külliyesinde XIX. yüzyılın başlarında müteveli olanlardan fodula bedeli alındığı kayıtlarda mevcuttur³⁷. Vakfiye şartından olduğu anlaşılan diğer bir gelir kaynağı da beytülmal hissesinden ölen insanların geride bıraktığı mallarından aktarılan muhalefat³⁸ geliridir.

37 Taşkın, agt., s. 189.

38 Tahsin Özcan, "Muhalefat", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), cilt: 30, İstanbul 2005, s. 406.

Tablo 1: Gelirler (Akçe)³⁹

Gelirler (akçe)	1706 ¹	1716 ²	1733 ³	1767 ⁴	1770 ⁵	1789 ⁶	1799 ⁷	1809 ⁸	1821 ⁹	1825 ¹⁰
Mukataa	744.400	862.600	813.000	617.280	746.880	766.860	766.860	766.860	766.860	766.860
Kira gelirleri (müşâherât)	294.000	286.675	314.490	360.075	323.640	252.480	252.479	280.560	280.560	280.559
Muaccelât ve Mahlûlât	21.880	133.575	157.840	18.120		113.160	26.460	272.801	299.860	568.500
Beytümâl (Muhâlefât)	6.760		53.189		75.900	31.860				
Toplam Gelir	1.060.282	1.282.850	1.338.519	995.475	1.303.560	1.164.360	1.045.800	1.320.220	1.347.280	1.615.919

Şimdi konuyu biraz daha aydınlığa kavuşturmak adına tabloda başlıklar halinde görülen gelirlerin ayrıntılarına göz atmak yararlı olacaktır.

1. Mukataa Gelirleri

Mukataa gelirleri vakfin en önemli gelir gurubunu oluşturmaktadır. Yukarda ifade edildiği üzere vakıf gelirlerin %60'm bu tür gelirlerden elde etmiştir. Vakfiyede belirtilenlerden bazılarının vakıf kayıtlarının değiştirilmesinden olsa gerek muhasebe kayıtlarında geçmediği buna karşın bazı yeni yer adlarının olduğu görülmektedir. Bu da zamanla vakıf gelirlerinde çeşitli değişikliklerin yapıldığı anlamına gelmektedir. Mesela vakfiyede ismi olan İznik kazası, Kırmasti kazası ve bunların köylerine ait gelir kaydı muhasebe defterlerinde görünmemektedir. Buna karşın vakfiyede geçmeyen Karacasu, Sarıçayır, Kütahya ve Celeş gibi bazı yeni yer isimleri muhasebe kayıtlarına geçmiştir. Şimdi bu yerlerden ne kadar miktarlarda gelir elde edildiğine kısaca değinelim.

Mukataa gelirlerinden en yüksek gelirin Mihaliç kazasından olduğu anlaşılmaktadır. 1706 yılı gelirlerini esas alarak yapacağımız değerlendirmede 226.000 akçe ile

39 Tablo 1'de kaynak olarak gösterilen defterler diğer tablolar için de kaynak olarak kullanılmıştır.

40 BOA_EV_HMH_d_01470

41 BOA_EV_HMH_d_02113

42 BOA_EV_HMH_d_03506

43 BOA_EV_HMH_d_05579

44 BOA_EV_HMH_d_05738

45 BOA_EV_HMH_d_06752

46 BOA_EV_HMH_d_07493

47 BOA_EV_HMH_d_08098

48 BOA_EV_HMH_d_08697

49 BOA_EV_HMH_d_08876

Vakıf Muhasebesi

o yılki mukataa gelirlerinin %30,4'ünün buradan sağlandığı, aynı zamanda bu miktarın vakfın o yılki toplam gelirinin %17'sine denk geldiği görülmektedir. Bu gelir 1716 yılında 252.000, 1733 yılında ise 180.000 akçe olarak gerçekleşmiştir. İkinci en yüksek gelir 96.000 akçe ile Karacasu'dan sağlanmıştır ki bu da vakfın yıllık gelirinin %7,2'sine denk düşmektedir. Mukataa gelirlerinin ise %13'ünü oluşturmaktadır. Buradan elde edilen gelir 1716 ve 1733 yıllarında 90.000'er akçedir. Bunların arkasından en yüksek gelir 77.000 akçe ile Filibe kazasından elde edilmiştir. Buranın vakıf gelirine katkısı %5,8 olarak gerçekleşirken mukataa gelirlerinin de %10,3'ünü meydana getirmiştir. Bunların arkasında yüksek gelir sıralamasında 56.000 akçe ile Keşan kazası dördüncü sırada gelmektedir. Vakfiyeye göre dört köyün gelirlerinden oluştuğu anlaşılan bu kazanın gelirleri mukataa gelirlerinin %7,5'ini yıllık gelirin de %4,2'sini oluşturmaktadır. Bunların arkasından ise birbirlerine çok yakın miktarlarda gelir getiren 49.400 akçe ile Bursa'da Mashara Hasan⁵⁰, 48.000 akçe ile Sarıçayır, 45.000 akçe ile Kütahya ve 42.000 akçe ile Hereke gelmektedir. Bunların içerisinde Sarıçayır'dan elde edilen gelir 1716 yılında 70.000 akçeye 1733 yılında da 78.000 akçeye çıkmıştır ki bu yılın mukataa gelirlerinin neredeyse %10'una, tüm gelirlerin de %6,1'ine denk gelmektedir. Hereke'nin geliri 36.000 akçeye gerilerken Mashara ve Kütahya'nın gelirleri değişmemiştir.⁵¹ Celeş yer olarak nerede olduğunu tespit edemesek de vakfiyede adı geçmeyen yerlerden birisi olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Gelirinde 1716 yılında bir artış gözükse de 1733 yılında 1706 yılındaki gibi 32.000 akçe tahsil edilmiştir. Belki de bir önceki muhasebe dönemlerinden kalanların tahsil edilmesinden kaynaklanmıştır ki bunu tam olarak bilemiyoruz. Edirne'de yedi ayrı köyün tamamından tahsil edilen miktar 1706 yılında 31.000, 1716 yılında 39.000, 1733 yılında ise 32.000 akçedir. Silistre Karinâbâd kazasından ise 1706 yılında 20.000 akçe, 1716 yılında 38.000, 1733 yılında ise 36.000 akçe tahsil edilmiştir. Filibe kazasında üç köyden biri olan Müderrisli'den elde edilen gelir 1706 yılında 11.000, 1716'da 13.600, 1733'de ise 18.000 akçedir. Son olarak Vize kazasında Tatarlı köyünden 1706'da 11.000, 1716 ve 1733 yıllarında 15.000'er akçe mukataa geliri elde edilmiştir.⁵²

50 Vakfiyede sadece Mashara geçiyor ise de muhasebe kaydında Mashara Hasan geçmektedir. Bkz. Bayram, Vakfiye Fatih, s. 28 ve BOA_EV_HMH_d_03506.

51 Tablo 2. Mukataa Gelirleri.

52 Tablo 2. Mukataa Gelirleri.

Tablo 2: Mukataa Gelirleri (Akçe)

Mukataa Gelirleri (Akçe)	1706	1716	1733	1767	1770	1789	1799	1809	1821	1825
Mihaliç	226.000	252.000	180.000	617.280	746.880	766.860	766.800	766.800	766.860	766.860
Karacasu	96.000	90.000	90.000							
Sarıçayır	48.000	70.000	78.000							
Kütahya	45.000	48.000	46.000							
Mashara (Hasan)	49.400	49.000	50.000							
Hereke	42.000	42.000	36.000							
Filibe	77.000	74.000	90.000							
Edirne	31.000	39.000	32.000							
Keşan	56.000	78.000	90.000							
Karinâbâd	20.000	38.000	36.000							
Çeleş	32.000	54.000	32.000							
Müderresli	11.000	13.600	18.000							
Vize	11.000	15.000	15.000							
Toplam	744.400	862.600	793.000							
Vakfın Toplam Geliri	1.338.519	1.060.280	1.282.850	995.475	1.303.560	1.164.420	1.045.800	1.320.220	1.347.280	1.615.919

2. Aylık Kiralar ve Çeşitli Gelirler

Vakıf gelirlerinin önemli bir diğer gelir kalemini de vakfa ait iş yerleri ve evlerin kiralari⁵³, diğer vakıfların kullandıkları yerlerin mukataa-i zemin yani yer kiralari⁵⁴, ölen insanların terekelerinden beytülmal hesabına düşen paydan kalan hisse, külliye etrafına defnedilecek cenaze sahiplerinden alınan defin izin parası ile türbeye verilen bağışlar⁵⁵ oluşturmaktadır. Muhasebe defterlerinde *irâd-ı muayyene veya müşâherât* başlığı ile kaydedilmiştir. Bu gelirlerin vakfa getirisini 1706 yılını esas alarak değerlendirecek olursak toplam gelirlerin %27,73'ünü oluşturduğu görmekteyiz. Bunların içerisinde bostan ve tarladan alınan 60.000 akçe zemin kirası ile ihtisab-ı Subaşı⁵⁶ adıyla alınan 60.000 akçe bu gelirlerin %41'ini

53 Genelde “dekâkin ve hanehâ der kasaba-i mezbur” şeklinde kaydedilmiştir.

54 “mukataa-i zemin der-uhde-i vakf-ı Sultan Bayezid-i velî” veya “an mahsul-i mukataa-i zemin an-vakf-ı merhum Sultan Bayezid hân-ı velî” şeklinde kayıttır.

55 “çerâğeyn-i türbe-i şerif” şeklinde kaydedilmiştir.

56 Muhtemelen Subaşı'nın kesmiş olduğu cezalardan alınan hisse idi.

oluşturmaktadır. Eski hamamdan⁵⁷ alınan 50.000 akçe bu gelirlerin %17'sini oluştururken dükkân ve hanelerden alınan 44.000 akçe gelirlerin %15'ine denk gelmektedir ki bu vakfın tüm gelirleri içerisindeki payı sadece %4.15 tir. Yani dükkân ve hane kiralarnın tüm vakıf gelirleri içerisindeki payının oldukça az bir miktarda olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Bayezid vakfından alınan zemin kirası ise 40.000 akçe ile bu tür gelirlerin %13,61'ine denk gelmektedir. 1706 yılı gelirleri içerisinde vakfın bostan ve tarladan ve Sultan Bayezid vakfından zemin kirası adı altında aldığı 100.000 akçe bu tür gelirlerin %30'unu oluştururken yılın tüm gelirlerinin de %9.43'üne tekabül etmektedir. Yani vakıf herhangi bir masraf edecek bir bina vs. olmadan %10 gelirini sadece zemin kiralarnından elde ediyor demektir. Yeni hamam⁵⁸ kira geliri 20.000 akçe ile eski hamama göre daha azdır. Bu incelediğimiz diğer muhasebe yıllarında da aynı şekilde hatta daha da azalarak 1825 yılında neredeyse 1/5 oranına düştüğü görülmektedir⁵⁹. Eski hamam kirası 1716 yılında 56.000, 1767 yılında 57.721 akçe olmuş, ondan sonraki yıllarda da pek düşmeden devam etmiştir. Hatta on yıllık muhasebe dönemi ortalamasına baktığımızda bu tür kira gelirleri içerisinde en fazla kira getirisinin eski hamama ait olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰.

Tablo 3: Aylık Kiralar ve Çeşitli Gelirler (Akçe)

Aylık kira ve diğer gelirleri	1706	1716	1733	1767	1770	1789	1799	1809	1821	1825
Türbe-i şerif (çerağeyn)			10.120	14.520						
Dükkân ve Hane Kiraları	44.000	44.400	51.900	51.900	51.900	51.900	51.900			
Sultan Bayezid vakfından mukataa-i zemin geliri	40.000	40.000	40.000	39.960	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000
Sultan (III.) Selimhan vakfından mukataa-i zemin geliri								18.360	18.360	18.360
Bostan ve tarla mukaâta-i zemin	60.000	60.000	60.000		60.000	60.000	60.000	60.000	60.000	60.000
Aylık kira geliri								43.980	43.980	43.980
Subaşı hesabın	60.000	46.000	56.000	60.000						
Eski Hamam kirası (Atik)	50.000	56.000	56.000	57.721	55.920	55.920	55.980	55.980	55.980	55.980
Yeni Hamam kirası (Cedid)	20.000	12.000	12.000	1.200	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000
Koyun vergisi geliri	20.000	13.470	24.000	24.000	24.000	24.000	24.600			

57 "hamam-ı atik"

58 "hamam-ı cedid"

59 Tablo 3. Aylık Kiralar ve Çeşitli Gelirler.

60 Bostan ve tarla zemin kirası 1767 yılında muhasebeye geçmemiş olsa da devam ettiğini düşündüğümüzde eski hamam toplamda en yüksek kira getirisi sıralamasında ikinci sırada yer alacaktır.

İnek vergisi geliri		12.000	600	600		600		27.240	27.240	27.240
Yağ vergisi ve		2.805	3.870					12.000	12.000	12.000
Kerîşhane Karhanesi kirasi				4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000
Mumhâne Karhanesi kirasi				4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000
Kasımpaşa medresesi ölen mollaların terekesinden				3.414						
Maktu'								3.000	3.000	3.000
Cenaze defin izni				98.760	71.820					
Toplam	294.000	286.675	314.490	360.075	323.640	252.420	252.480	280.560	280.560	280.560

3. Muaccelât, Mahlûlât ve Muhallefât Gelirleri

Yukarda bahsi geçtiği üzere muaccelât vakıf mallarının icareteyn usulüyle kiralanması sonucu peşin alınan kısmını ifade etmektedir. Mahlûlât ise vakıf cihetlerinin⁶¹ ölüm, ferağ⁶² gibi durumlarda boşta kalan cihetlerin bir başka birine tevcih edilmesi sırasında alınan harçları ifade etmektedir. Sabit ve sürekli bir gelir kategorisinde olmasa da işleyişte bu tür gelirler her yıl az ya da çok olabilmektedir. Muhallefât gelirleri ise vakfiye şartı gereği ölen insanların geride bıraktıkları malların beytülmal hissesinden bir kısmının vakfa aktarılması şeklindeki gelirleri ifade etmektedir⁶³. Bu da düzenli bir gelir gurubunu oluşturmamaktadır. 1706 yılında 6.760 gibi az miktardaki bu tür gelir 1733 yılında 53.189 akçe iken 1770 yılı muhasebesinde 13 kişiye ait muhallefât geliri 75.900 akçeyle o yılın gelirleri içinde %6 gibi bir paya sahip olmuştur. 1789 yılında ise bu tür gelir 31.860 akçe ile o yılki gelirlerin %3'ünü oluşturmuştur.

Bu başlık altında ele aldığımız gelirleri beraber değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Birincisi inceleme yaptığımız yıllara göre muaccelât ve mahlûlât gelirleri düzenli bir artış seyri göstermemiş olsa da 1800 yıllarından başlamak üzere önemli bir gelir kaynağı haline geldiği gözlenmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi vakıf yönetimi nominal değeri aynı kalan ancak reel olarak eriyen gelirlerini artırmanın çarelerinden birisinin bu tür harçların artırılması olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu tür gelirlerin vakfın yıllık gelirleri içerisindeki payına baktığımızda bunu rahatlıkla görmek mümkündür. Şöyle ki; 1706 yılında vakfın yıllık geliri içerisindeki payı %2 iken 1716 yılında %10,41, 1733 yılında

61 Bugünkü görev manasındadır.

62 Kişinin kendi isteğiyle bir başkasına görevi bırakması

63 “ani'l-mahsulâtü'l-beytülmâl-ı âmme ve vakfiye-i hazret-i muşâr ileyh” veya sadece “muhallefât” şeklinde kaydedilmiştir.

15,77 olarak gerçekleşmiştir. 1770'te %11, 1789 yılında %10, 1799'da %2,53 olsa da 1808 yılında %20,66, 1821 yılında %22,26 olarak gerçekleşmiştir. 1825 yılında ise sadece muaccelât ve mahlûlât geliri yıllık gelirin %35,18'ini oluşturmuştur⁶⁴.

Tablo 4: Muaccelât, Mahlûlât ve Muhallefât Gelirleri (Akçe)

Tarihler	1706	1716	1733	1767	1770	1789	1799	1809	1821	1825
Muaccelât ve Mahlûlât	21.880	133.575	157.840	18.120	147.420	113.160	26.460	272.801	299.836	568.500
Muhallefât	6.760		53.189		75.900	31.920				
Toplam	28.640	133.575	211.029	18.120	223.320	145.080	26.460	272.801	299.836	568.500

B. Giderler

1. Çalışanların Ücretleri

Külliyenin işleyişinde önemli görevler icra eden çalışanlara verilen ücretler vakıf giderlerinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Vakfiyede hangi çalışana ne kadar ücret ödeneceği belirtilmiştir. Vakfiyeye göre 91 çalışan olduğu anlaşılmaktadır⁶⁵. Medrese 5, cami içinde 49, imaret içinde 18, tahsilât için 13, türbe için 6 cihet⁶⁶ yer almıştır. İncelediğimiz muhasebe kayıtlarında çalışanlara ödenen ücretler 1706 yılından 1770'li yıllara kadar toplam vakıf masraflarının %45 ile %59'unu oluşturacak şekilde gerçekleştiği görülürken 1789 yılında bu oran %22,69'a gerilemiştir. Aslında bu oran çalışanlara yapılan ücretlerin azaldığı anlamında değil vakfın diğer giderlerinin artmasından kaynaklanmıştır. Tablo 5'te görüleceği üzere çalışanlara ödenen ücretlerinin toplam vakıf giderlerindeki payı yıllara göre şu şekilde gerçekleşmiştir; 1706 yılında %46,82, 1716'da %58,89, 1733'te %44,37, 1767'de 53,03, 1770'te %45,66, 1789'da %22,69, 1799'da %38,51, 1809'da %28,59, 1821'de %24,31, 1825'te ise 22,66'dır⁶⁷. Görüldüğü gibi giderler içerisindeki payı yüzde yirmilere kadar gerilemiştir. Bu görüntü aslında vakıf giderlerindeki olağan dışı artıştan kaynaklanıyordu. Çalışanların ücretlerindeki nominal değerlerin sabitliğine karşın paranın reel değerinde olağan dışı bir gerileme söz konusudur. Kısaca ifade etmek gerekirse yukarıda çizilen tablo aslında bir

64 Tablo 4.

65 Muhasebe kayıtlarında çalışan sayısı belirtilmeden "vazife-i mürtezika ve hüddâm-ı sâire" şeklinde kaydedilmiştir.

66 Vakıf ıslahında "cihet" kavramı görev; "vazife" ise cihet karşılığı ödenen ücret anlamında kullanılmıştır.

67 Tablo 5.

bakıma çalışanların elindeki paranın pul olduğunu göstermektedir. Bu durum sadece bu külliye çalışanları için değil son yıllarda yapılan bir çalışmaya bakılırsa İstanbul'un önemli selatin külliyelerinden birisi olan Nuruosmaniye külliyesi çalışanları için de aynı durumun söz konusu olduğunu görmek mümkündür. Zira bu külliye personel maaşlarının külliye masrafları içerisindeki payı 1794 yılında %18'e, 1832 yılında ise bu pay %15,32'lere kadar gerilemiştir⁶⁸

Tablo 5: Giderlerin kendi içindeki dağılımı (Akçe)

Tarihler	1706	1716	1733	1767	1770	1789	1799	1809	1821	1825
Çalışanların Ücretleri	563.200	615.060	593.465	651.250	612.720	627.480	635.680	633.640	633.640	633.640
İmaret (Gıda) Giderleri	282.331	249.084	272.691	332.398	509.580	747.180	840.280	1.273.740	1.522.986	1.585.200
Diğer Masraflar	357.408	180.357	471.457	244.342	219.720	1.391.359	174.940	309.200	450.040	577.580
Vakfın Toplam Gideri	1.202.939	1.044.501	1.337.613	1.227.990	1.342.020	2.766.019	1.650.900	2.216.580	2.606.666	2.796.420

2. İmaret (Gıda) Giderleri

Külliye çalışanları başta olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin, gelen giden misafirlerin, padişahların külliye ziyaretleri sırasında yapılan yemeklerin yapıldığı imaret külliye için hayati bir öneme sahipti. Buna göre imaret giderleri de vakıf giderlerinin en önemli kısmını oluşturmuştur. Külliye iki öğün sabahları pirinçten, akşamları buğdaydan yemek pişirilerek külliye hazır bulunanlara sunulmuştur. Cuma ve diğer dini günlerin sabahlarında buğday yemeği, akşamları lâtif ve nefis yemekler ikram edilmiştir. Ramazan gecelerinde daha özel yemekler yapılarak servis edilmiştir⁶⁹. Muhasebe kayıtlarına göre imaret giderleri içerisinde; ekmek⁷⁰, mısır pirinç⁷¹, çorbalık buğday⁷², sade yağ⁷³ (tereyağı), saf bal⁷⁴, zeytin yağı⁷⁵, siyah

68 Taşkın, agt., s. 206.

69 Bayram, Vakfiye Fatih, s. 32.

70 “nân-ı aziz”

71 “erz-i mısır”

72 “şorbalık hımta”

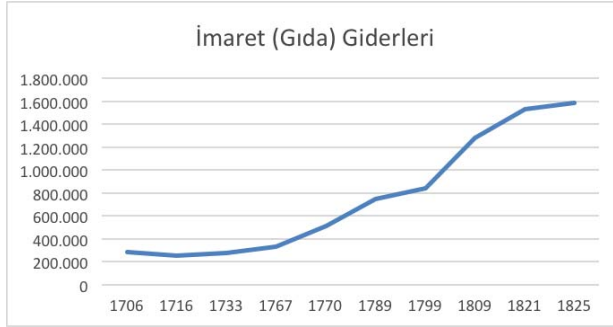
73 “revğân-ı sâde”

74 “asel-i musaffâ”

75 “revğân-ı zeyt”

ve kırmızı kuru üzüm⁷⁶, nişasta, safran⁷⁷, nohut, tuz, badem, incir ve bunların nakliyesi ve kantariyesi ile aşure harcı ve zerde masrafı dahil edilmiştir.

Bu giderlerin toplam giderler içerisindeki payı Grafik 1'de görüldüğü üzere 1706 yılından itibaren sürekli bir artış göstermiştir. Bu yılda tüm giderlerin %23,47'si imaret giderlerine aittir. Bu durum 1733 yılına kadar nerdeyse aynı oranlarda gerçekleşmişse de 1770 yılında %38'e çıkmıştır. 1789 yılında imaret giderleri toplam vakıf giderleri içerisindeki oranı diğer masrafların oldukça yüksek olması nedeniyle düşük kalsa da harcama miktarı 1770 yılından 237.600 akçe daha fazladır. 1799 yılında yine gıda harcamaları artmış toplam giderler içerisinde %51 gibi bir paya ulaşmıştır. 1809 yılında bu oran %57,46, 1821 yılında %58,43, 1825 yılında %56,69 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak grafikte bu durum daha özet ve net bir şekilde görülmektedir ki; imaret giderleri yüz on dokuz yıllık bir süre zarfında nerdeyse 6 kat artmıştır.

Grafik 1: İmaret (gıda) giderleri

3. Diğer Giderler

Bu bölümde çalışanların ücretleri ve imaret (gıda) giderleri dışında kalan çeşitli gider kalemlerini bir araya getirerek *diğer giderler* başlığı ile incelemeyi çalışmamızın çerçevesine daha uygun olacağını düşündük. Bu grupta ele alacağımız harcama kalemleri genel olarak şu başlıklardan meydana gelmiştir: Vakfın genel işleyişi ile ilgili dava harcı, vergi ve çeşitli harçlar⁷⁸, vakfın işleyişi içerisinde görev yapan personelin harcırah ve yemek giderleri, çeşitli nakliye, nadir de olsa çalışanlara verilen hediye, vakıf yönetici vs. çalışanlar için alınan kahve, vakıf yöneticilerinin

76 “meviz-i sorh ve siyah”

77 “zağferân”

78 “harc-ı da'vâ berây-ı müceddeden ilhâk olunan hânehâ ve dekâkin” veya “harc-ı imza-yı müfettiş efendi”

maîşeti⁷⁹, padişahın külliye ziyaretlerinde yapılan harcamalar⁸⁰, güzel koku (öd ve amber), cami ve minare ile cami mihrabının iki yanındaki mum masrafı⁸¹, diğer mekanlar için gerekli mum, sarı bal mumu⁸², beyaz bal mumu⁸³, külliye çöplerinin atılması, mermer ve zemin temizliği için gerekli sünger, çeşitli tamir, , kalay ve kalaycı ücreti, lambacı ve fitil masrafı⁸⁴, imaret kazan tamiri⁸⁵, türbenin cam ve alçı masrafı, imaretin ve minarelerin çeşitli masrafları, kilim, hasır masrafları⁸⁶, mısır hasır⁸⁷, kayık ücreti⁸⁸, temizlikçilere hediye⁸⁹, kefen, fakirlerin kefenlenmesi masrafları⁹⁰, cami ve türbenin kilim ve halı masrafı⁹¹, çalışanların ücretlerini dağıtan görevlilerin yemek ücreti⁹², cami, türbe ve imaret camlarının tamir masrafları, cami ve türbe kurşunları masrafları, cami çini tamir masrafı, kandil yolu ve çengeli ve ip masrafları, suyolu tamiri, çerçeve tamiri, yeni hamam tamiri ve sair harcamalardır.

Bu harcamalar yukarıda ele aldığımız iki ana harcama kalemleri olan çalışanların ücretleri ve imaret masraflarından sonra gelmektedir. 1789 yılında tüm harcamaların %50'sini oluşturmuştur⁹³. Bunun sebebi de büyük olasılıkla III. Selim'in tahta çıkış yılı olduğu için padişahın dört kez külliye ziyareti yapmış olması ve bu çerçevede 353.520 akçe⁹⁴ harcanmış olmasıdır. Bu miktar o yılki giderlerin %12,78'ine denk gelmektedir. On yıllık muhasebe dönemine göre vakfın bu tür giderlerinin bir yıl dışında iki yüz bin ile altı yüz bin akçe arasında gerçekleştiği

79 "maîşet-i kâtib-i vakf ve gayruh; maîşet-i mütevellî ve kâtib ve hüddâm-ı sâire; maîşet-i nâzır-ı râhâbhâne

80 "behâ-i meyvehâ berây-i Padişâh-ı âlempenâh; behâ-i meyvehâ ve şurubhâ beray-yi teşrif-i Alempenâh tevzi"

81 "behâ-i kanâdil-i cami-i şerif ve minâreteyn" ve "şem'-i asel-i cenâheyn-i mihrâb-ı cami-i şerif".

82 "şem'-i asel zerd"

83 "şem'-i asel kâfur" veya "şem'i asel-i sefid"

84 "şem'agir ve behâ-i fitil"

85 "meremmet-i kazğan-i imaret"

86 "behâ-i bûriyâ-yı sâz ve behâ-i sağır saz"

87 "bûriyâ-yı mısır"

88 "ücret-i kayık berây-i mesâlih-i vakf "veya "harc-ı kayık ve hammaliye hudud-ı...? nakl-i Eyüb"

89 "inâm-ı ferrâşân"

90 "techiz-i tekvin-i fukarâ"

91 "ücret-i efsânde-i kaliçehâ/ kaliçe-i türbe-i şerif ve camii"

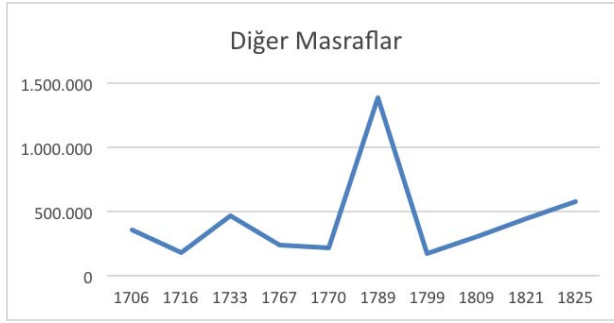
92 "taamiyye-i eyyâm-ı sevkî; harc-ı taam-ı der-hiyn-i tevzi'-i vezâif"

93 Tablo 5.

94 2.946 kuruş,

anlaşılmaktadır. Bunun içerisinde 106.000 akçeye yakın vakıf yöneticilerin mutata giderlerinin olduğunu da tekrar hatırlatmakta yarar vardır⁹⁵.

Bunların dışında ayrıca ele alınacak diğer bir gider kalemi de vakfın Haremeyn hazinesine yapmış olduğu bağıştır. Ancak bu kaydı incelediğimiz muhasebe defterlerinde her yıl rastlanmamıştır. Bir sonraki yıla aktarılmış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak ödeme yapılmadığı şeklinde bir genelleme doğru olmayacaktır. Bu yüzden sadece iki yılda görünen bu bağış miktarının 1716 yılı için 2.850, 1733 yılı için ise 201.888 akçe olduğunu söylemekle yetinmemiz gerekecektir.

Grafik 2: Diğer Masraflar

C. Gelir-Gider Hesapları Mali Dengeler ve Külliye Ekonomisi

Vakıf gelir gider dengesinde ilk göze çarpan husus 1770 yıllarına kadar gelir gider dengesinde çok büyük farklar olmamıştır. Ancak özellikle 1789 yılında gerçekleşen harcama miktarının fazlalığı vakıf gelir gider dengesinde oldukça büyük bir fark meydana getirmiştir⁹⁶. On yıl sonraki muhasebe kaydına göre bu fark üçte bir oranında azalmış, ancak sonraki muhasebe dönemlerinde bir daha kapanmamıştır. Özellikle 1789 yılında büyük ekonomik sıkıntılar nedeniyle III. Selim'in gerçekleştirdiği paradaki gümüş içeriğinin üçte bir oranında tağşışı bu ekonomik göstergelerin açıklanmasında göz önünde bulundurulması gerekenlerin en başında gelmektedir. Dolayısıyla vakfın ekonomik durumunu anlamak için İstanbul piyasasında ve devletin maliyesinde yaşanan krizin gözden geçirilmesiyle mümkün olacaktır.

95 Bu miktar 1789 yılında "mâişet-i kâtib-i râznameçe, mâişet-i kâtib-i vakf ve gayruh, mâişet-i mütevellî ve kâtib ve hüddâm-ı sâire, mâişet-i nâzır-ı râhâbhâne" için harcanan miktarı göstermektedir.

96 Tablo 6; Grafik 2.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik kötüleşme ve enflasyon dalgası fiyat artışına neden olmuş, paranın nominal değeri ve reel değeri arasındaki fark paranın satın alma gücünü iyice düşürmüştü. Gıda fiyatlarındaki artış külliye gıda masraflarında gözle görülür bir artışa neden oldu⁹⁷. Konuyu daha anlaşılır hale getirmek için şu bilgilere ihtiyacımız olacaktır: Osmanlı maliyesi ve para düzeni 1760'lardan yüzyıl sonuna kadar iki uzun ve yıpratıcı savaşlarla ciddi darbeler almıştı. 1768'den 1774'e kadar süren birinci savaş döneminde önemli mali sorunlar olduysa da önceki barış döneminde biriktirilen rezervler sayesinde büyük bir taşışe⁹⁸ gerek görülmemişti. Ancak nümizmatik kanıtlar kuruşun gümüş içeriğinin I. Abdülhamid'in saltanatı sırasında (1774-1789) yüzde 15 kadar azaldığını gösterdiği ifade edilmektedir. Ancak 1787'den 1792'ye kadar süren ikinci savaşta ise Osmanlı para birimi çok daha büyük darbe yemiştir. Savaşın ikinci yılında III. Selim tahta çıktığında devlet maliyesi derin bir sıkıntı içindeydi. Savaşın neden olduğu mali sorunlar Rusya'ya karşı savaşa girişen İsveç'in bu çatışmayı sürdürmek için talep ettiği ve Osmanlı tarafının kabul ettiği ödemenin taziyekle daha da derinleşmiştir. Yeniçerilerin maaşları aylardır ödenememiş, geleneksel cülus bahışı dağıtılmamıştı. Bu şartlar altında 1789'da büyük bir taşış gerçekleşirilerek kuruşun gümüş içeriği üçte bir oranında azaltılmıştır. Bir yandan savaşın yarattığı kıtlık, öbür taraftan taşışın yol açacağı enflasyon dalgası karşısında devlet özellikle başkentte sıkı bir narh uygulamasına giderek, fiyatları denetim altında tutmaya çalıştı. Ancak bu şiddetli müdahalecilik paketi hedefine ulaşmakta başarılı olduğu söylenemezdi. Çünkü devletin ödediği fiyatlar yukarıya çekilene kadar, darphaneye gelen altın ve gümüş miktarının önemli boyutlara ulaşmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca, gıda mallarına uygulanan narhların kentlerde ve özellikle de başkentteki mal varlıklarını ağırlaştırmıştı. Narh uygulaması karşısında tüccarlar başkente mal göndermeyi reddediyorlardı. Savaşın sona ermesiyle birlikte, parasal istikrarsızlıklar ortadan kalkmaya başladı. Kuruşun gümüş içeriği ve düka karşısındaki kur değeri de reformcu padişah III. Selim'in 1807'de tahttan indirilişine kadar değişmeden korunabilmişti⁹⁹. Osmanlı parası 1580'den sonraki yüzyıl ve özellikle 1760-1844 aralığı en yüksek taşış oranına şahit olmuştu. Örneğin, İstanbul'daki yiyecek fiyatları 1490 ve 1914 yılları arasında yaklaşık olarak 300 ile 500 kat artmıştı. Bu toplam artış yılda yüzde 1 ve 1,3 arasında uzun dönemli ortalama bir fiyat artışına tekabül etmektedir. En yüksek artışlar XVI. Yüzyılda, özellikle de sonlarında ve 1760-1844 yılları

97 Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 186-187; Taşkın, a.g.t., s. 261. Ayrıca Tablo 5; Grafik 1;

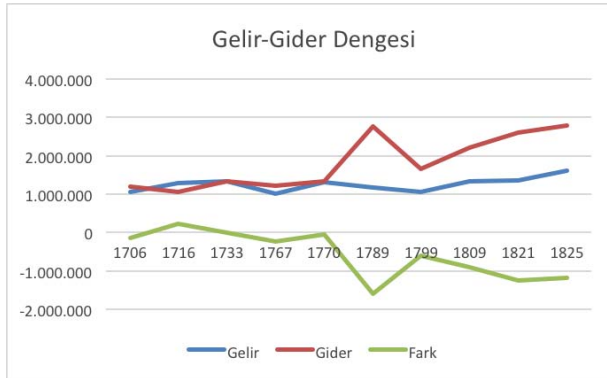
98 Paranın değerli maden içeriğinin yani değerinin düşürülmesi.

99 Pamuk, *age.*, s. 186,187.

arasında yaşanmıştır.¹⁰⁰ Bu fiyat artışları külliye muhasebesinde de açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle 1789 yıllarından sonra külliye giderlerinde sürekli bir yükselme yaşanmıştır¹⁰¹. Misal olarak mısır pirinci 1789 yılında kilesi 420 akçeden, 1799 yılında 660,720,716 akçe şeklinde üç farklı fiyattan, 1809 yılında 840 akçe, 1821 yılında 795 akçe, 1825 yılında ise 990 akçeden alınmıştır. Bunun tüm fiyatlara yansımaları Grafik 2'de de görüleceği üzere 1706 yılından 1770 yıllarına kadar aşağı yukarı bir denge söz konusu idi. Bu yıllar arasında gelir ve gider arasındaki fark eğrisi sıfır çizgisine yakınken 1770'lerden sonra ise aralık açılarak büyük bir değişim eğrisi meydana getirmiştir. Bu durum yukarıda anlatılan İstanbul mali piyasasıyla vakıf ekonomisindeki göstergelerin uyumlu olduğunu göstermektedir. Bir diğer husus da gelirlerin sabit ve stabil durumuna karşın gıda fiyatlarındaki olağan dışı artış külliye ekonomisinin büyük açık vermesine neden olmuştur. Bu durumda vakfın yükünü yine diğer birçok vakfın bağlı olduğu Haremeyn hazinesi çekmiştir. Zira vakıf mütevellisi açık veren vakıf ekonomisini düzlüğe çıkarmak için Haremeyn hazinesinden talep ederek giderleri karşılamışlardır.

Tablo 6: Toplam Gelir ve Giderler

	1706	1716	1733	1767	1770	1789	1799	1809	1821	1825
İrad-ı vakf-ı şerif	1.060.282	1.282.850	1.338.519	995.475	1.303.620	1.164.360	1.045.800	1.324.380	1.347.254	1.615.919
Masârif-i Vakf-ı şerif	1.202.939	1.044.501	1.337.613	1.227.990	1.342.020	2.766.019	1.650.900	2.216.580	2.606.666	2.796.420
Fark	-142.657	238.349	906	-232.515	-38.400	-1.601.659	-605.100	-892.200	-1.259.412	-1.180.501

Grafik 2: Gelir-Gider Dengesi

100 Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914", Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed. Halil İnalcık, Doanalt Quataert, c. II, s. 1057.

101 Tablo 5, Grafik 2.

Sonuç

Fatih Sultan Mehmed'in peygamberimiz (a.s.)'in sancaktarına göstermiş olduğu hürmetin bir nişanesi olarak yaptırmış olduğu türbenin etrafındaki külliye yüzyıllarca vakıf müessesesi sayesinde ayakta kalabilmiştir. Bu araştırmayla bu vakıf müessesesinin gerçek verilerini ele alarak XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde külliyenin mali durumuna genel hatlarıyla da olsa ışık tutulmuştur. Bu çerçevede vardığımız sonuçları özetleyecek olursak birincisi külliyenin 1700'li yılların başından 1770'li yıllara kadar mali açıdan pek sıkıntı çekmediğini söyleyebiliriz. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rusya ile girmiş olduğu savaşların etkisiyle mali piyasanın bozulması ve paranın değerindeki düşüş doğal olarak vakıf maliyesini de kötü yönde etkilemiştir. 1780'lerdeki yüksek enflasyon gıda fiyatlarını yükseltmiş bunun doğal sonucu olarak vakıf imaret giderlerinin artmasına neden olmuştur. Nihayetinde genel olarak baktığımızda 119 yıllık süre zarfında vakfın gıda giderleri neredeyse 6 kat artmıştır. Dolayısıyla vakfın genel giderleri içerisinde en fazla gider yine imaret giderlerine ait olmuştur. Sonuçta vakfın mali durumunun kötüleşmesi, gelirlerinin vakıf çalışanlarına yetmeyecek duruma gelmesi ve caminin oldukça eskimiş olmasından dolayı III. Selim yeni bir vakıf kurmuş yeni gelirler vakfettirmiştir. Ayrıca camiye yeniden yaptırmış külliyenin bugünkü haline gelmesini sağlamıştır. Vakıf yönetimini de annesi Mihrişah valide sultanın vakıflarının yöneticilerine vererek vakfı onlarla birleştirmiştir. Son olarak şunu ifade etmek isteriz ki; bu çalışmayla vakıf külliye çalışmalarında klasik vakıf yönetimi ile daha merkezîyetçi bir anlayışla yönetilmeye başlandığı XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl başlarındaki vakıf yönetimi arasındaki geçiş sürecinin aydınlanmasında somut veriler ortaya konmuştur. Ümidimiz odur ki bu tür çalışmalar henüz tam olarak anlaşıldığını sanmadığımız vakıf müessesesinin toplum hizmeti kalitesinin anlaşılmasına ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunsun.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

Defter no 1412 (Kasa 29).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-ı Haremeyn-i Muhteremeyn Hazinesi Defterleri (BOA_EV_HMH_d):

BOA_EV_HMH_d_01470; 02113; 03506; 05579; 05738; 06752; 07493; 08098; 08697; 08876.

Basılı Kaynaklar

Ayvansârâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâfi' Efendi/Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mâri Yapılar*, haz. Ahmet Nezhî Galitekin, İşaret, 2001,

Bakır Betül, "Eyüpsultan Camii'nde Yapısal Konum ve Mimari Gelişim", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu IV*, Tebliğler 5-7 Mayıs 2000, s. 194-201.

Barkan Ömer Lütfi, "Ayasofya Cami'i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt 23. 1962-1963, s. 373-379.

Bayram Sadi, "Eyüp Sultan Mehmed'in Eyüp Sultan Külliyesi Vakfı", *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler: I-VIII, Seçme Metinler*, İstanbul Mayıs 2005, s. 24-33.

Cantay Gönül, "Eyüp Sultan Külliyesi, Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler 1-VIII Seçme Metinler, İstanbul 2005, s. 120-127.

Derin Sevil, "Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *Sanat Tarihi Dergisi*, cilt. XXV, Sayı 2, İzmir 2016, s. 177-191.

Emin Mehmet, "Eyüp Sultan İsmi Üzerine", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II, Tebliğler 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, 1998, s. 162-165.

Eralp T.Neşat, "Eyüpsultan ve Osmanlı Hükümdarlarının Kılıç Kuşanma Törenleri Taklid-i Seyf", *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler: I-VIII, Seçme Metinler*, İstanbul Mayıs 2005, s. 81-84.

Eyice Semavi, *Eyüp Sultan Külliyesi*, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt. 12, İstanbul 1995, s. 9-12.

Kafadar Cemal, “Eyüp’te Kılıç Kuşanma Törenleri”, *Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993*, yay. haz. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 50-61.

Kuran Aptullah, “Eyüp Külliyesi”, *Eyüp: Dün/Bugün Sempozyum 11-12 Aralık 1993*, Yay. haz. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 129-135. (Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, I. cilt, (İstanbul 1896/1314), 400-1’den naklen)

Öz Tahsin *İstanbul Camileri I-II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

Özcan Tahsin, “Muhallefât”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, cilt: 30, İstanbul 2005, s. 406-407.

Öztürk Sait, “Eyüp, Camii, Türbesi ve İmareti Vakfının 1575 Yılı Bütçesi”, *Eyüp Sultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Mayıs 2002, s. 50-57.

Pamuk Şevket, “Osmanlı İmparatorluğunda Para 1326-1914”, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık, Doanalt Quataert, cilt II, Eren Yay. İstanbul 2004

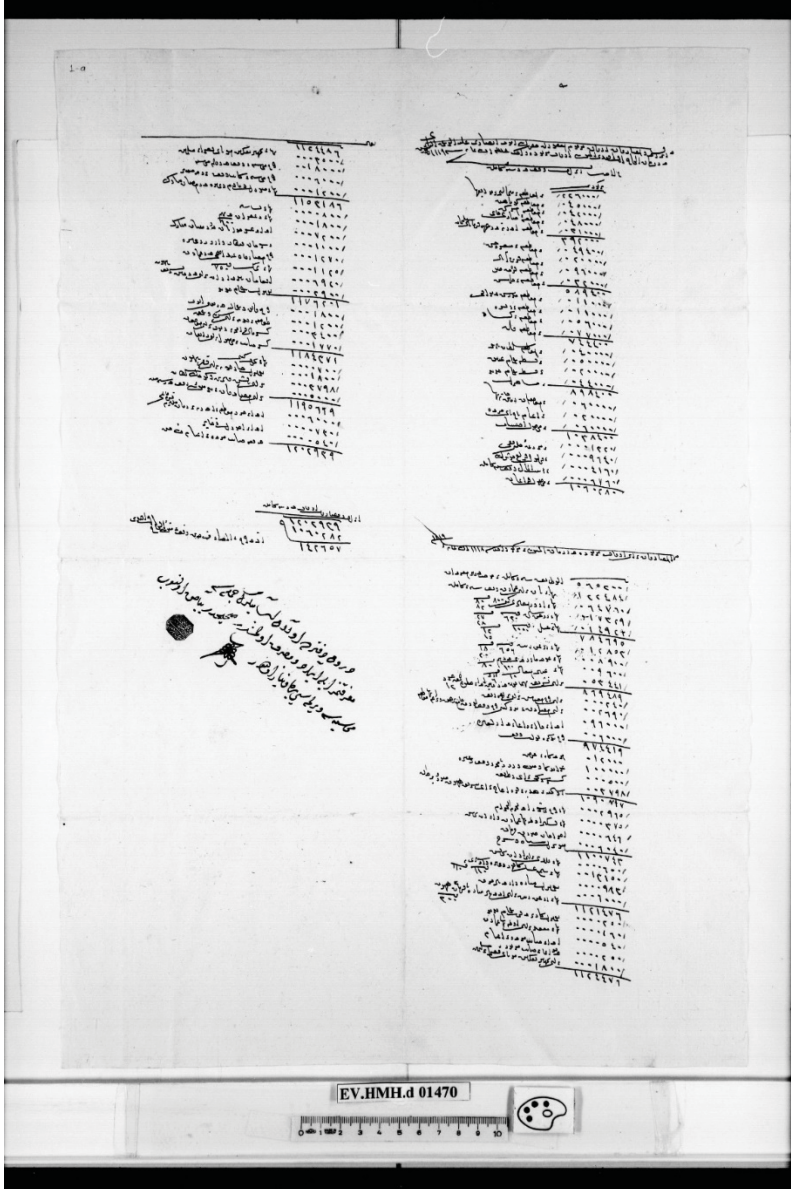
_____, Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Ressam Hüsnî, *Bedayî-i Asâr*, Matbâ-yı Bahriye Dersaadet 1335.

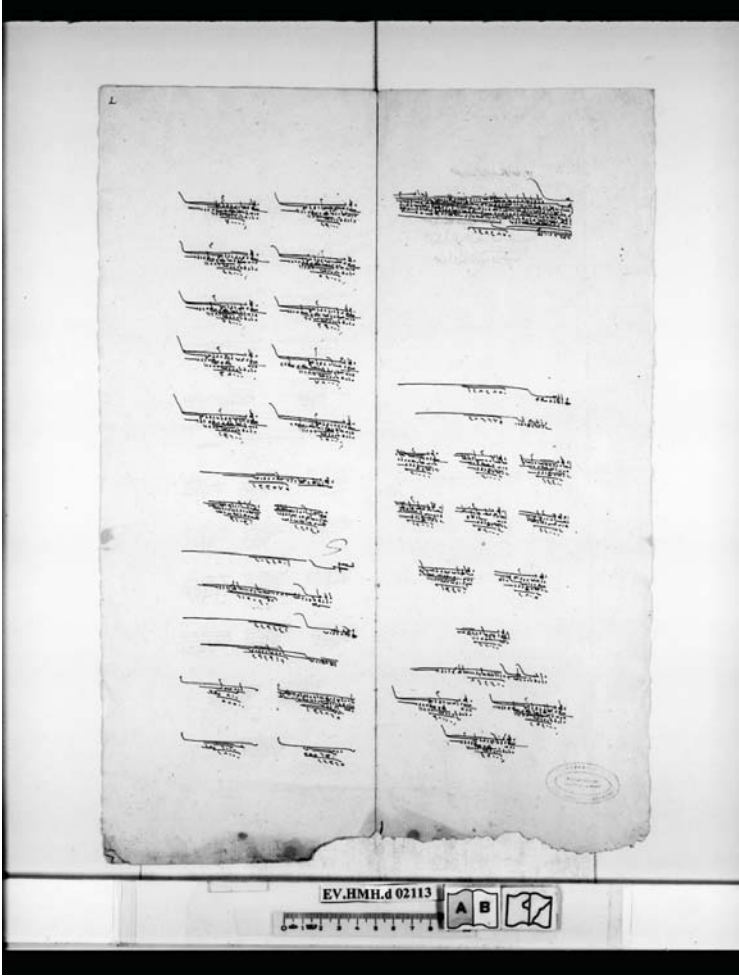
Taşkın Osman, *Nuruosmaniye Külliyesi’nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyoekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2017.

Yerasimos Stefanos, “16. Yüzyılda Eyyüb Vakfı Muhasebelerinde Eyüp Kasabası”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu II*, Tebliğler 8-10 Mayıs 1998, İstanbul Kasım 1998, s. 140-149.

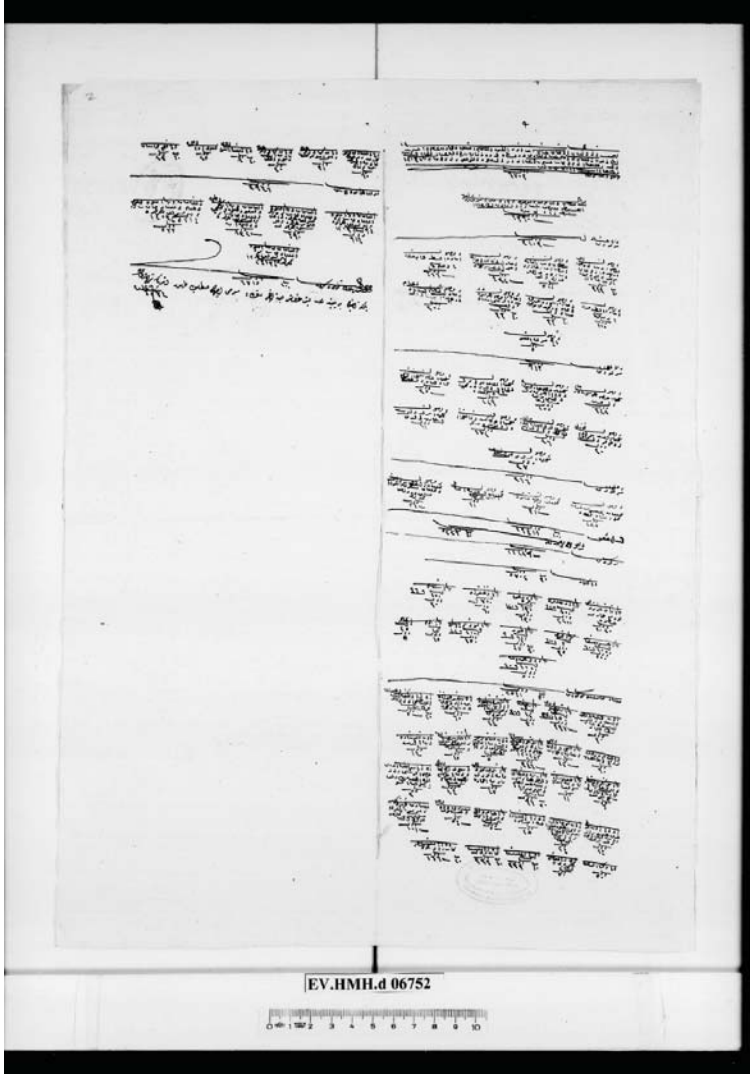
Ekler

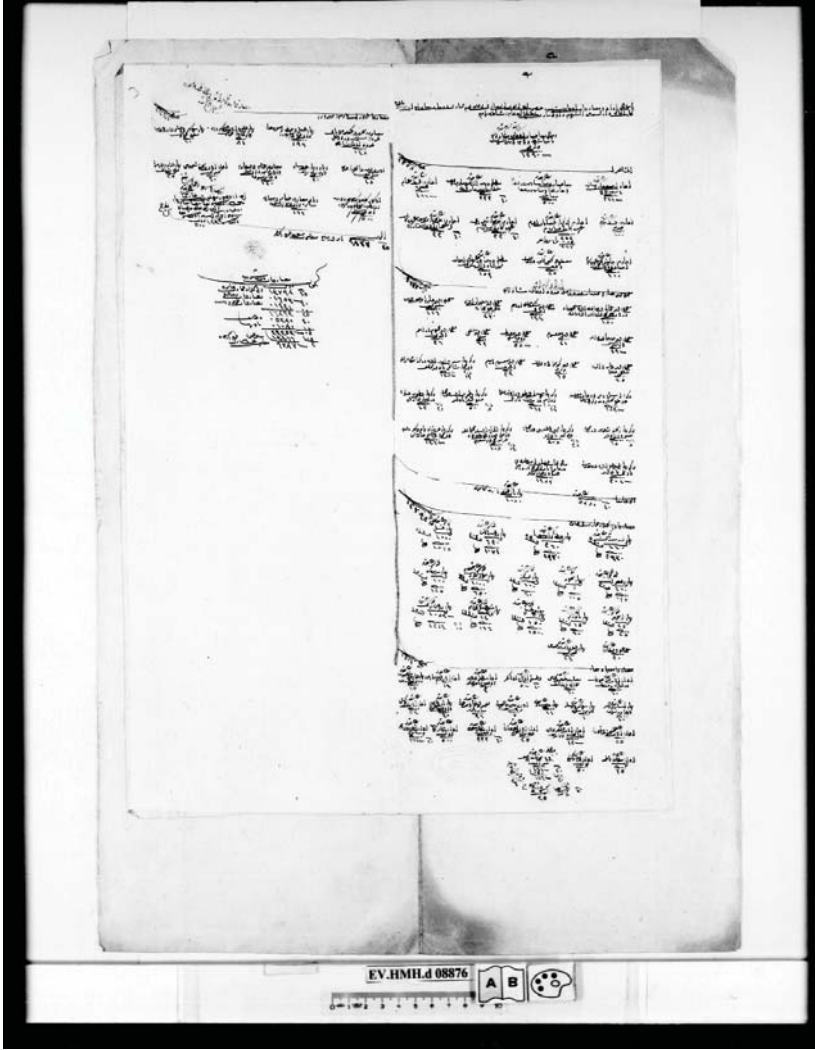
Belge 1: BOA_EV_HMH_d_01470 numaralı 1118/1706 yılı muhasebe defteri

Belge 2: BOA_EV_HMH_d_02113 numaralı 1128/1716 yılı muhasebe defterinin ilk sayfası

Belge 3: BOA_EV_HMH_d_06752 numaralı 1204/1789 yılı muhasebe defteri.

Belge 4: BOA_EV_HMH_d_08876 numaralı 1204/1789 yılı muhasabe defteri